

MŰEMLÉKVÉDELMI BRAVÚR A SZEGEDI ZSINAGÓGA KÜLSŐ MEGÚJÍTÁSA

ÉPÍTÉSZEK ARCHITECTS: WAGNER PÉTER, KÖNIG TAMÁS

SZÖVEG TEXT: SZEGŐ GYÖRGY

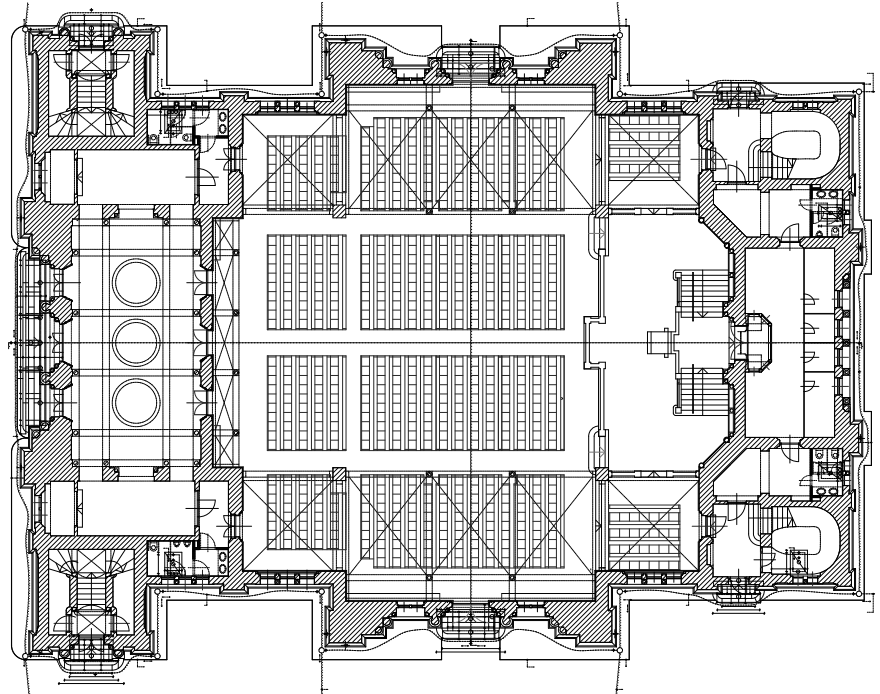
FOTÓK PHOTOS: DANYI BALÁZS

Magyarországon nem volt Kristályéjszaka, így maradhattak fenn a Közép-Európában több mint 40 zsinagógát és szertartásépületet tervező és megépítő Baumhorn Lipót (1860–1932) alkotásai. Az ő és a múlt századforduló ma aranykor-ként tisztelt korszakában emelt – a holokauszt után nagyrészt hívek nélkül pusztuló – zsinagógaépületeit lassan értéként ismeri fel az utókor. Sorra újulnak meg a zsinagógák a történelmi Magyarországon, legfrissebben Szabadkán és – egyelőre legalább külsejében – Szegeden.

A szabadkai Komor-Jakab terv ugyanúgy az 1899-es, legendás szegedi hitközség pályázati kiírásra született, mint Baumhorné, utóbbi nyert, és ennek nyomán végül 1903-ra Szegeden megépült a zsinagóga. Komorék kis változtatással a közeli Szabadkára adaptálták a tervüket. A két épület egyidejű megmentésének alapja közös: egyrészt építészettörténeti, urbanisztikai, másrészt társadalmi értékekre is kezdünk végre odafigyelni.

A térség épített zsidó örökségét – és benne Baumhorn építészeti örökségét – több évtizede az elsők között

felmutató amerikai szakértő, Ruth Gruber összekapcsolja a korszak friss zsidó szabadságérzetével. Az 1867-es emancipációs törvényt 1895-ben követte a recepciós törvény, amelyek nyomán – az asszimilált reformzsidóknál és az ortodoxoknál egyaránt – a szabadság megélése erősödő magyarságtudattal párosulhatott. Ez az új, ünnepi életérzés finanszírozta a zsinagógák pazar architektúráját. Gruber így ír: „... Baumhorn mesterművének a szegedi neológ zsinagógát tartják... barokk, mór, román és szecessziós extravagancia ötvöződik a kupolákban, tornyokban, boltívekben, mérművekben, mozaikokban, az aranyozásban, az ólomüvegben és a freskókban – mindez egy roppant, 156 és fél láb magas kupola alatt és körül, amelyet egy Dávid-csillag koronáz meg a dongaívek csúcsán.” Gruber Susan Birnbaumot (Jewish Telegraph Agency) is idézi: „A szegedi zsinagóga talán a legszebb a világon”, ehhez hozzáteszi: „Sohasem láttam ehhez hasonló zsidó épületet, ilyen tökéletesen káprázatosat, annyi bonyolult részlettel, amitől megszédül a fej és elakad a lélegzet – a csodától, vagy éppen ellenkezőleg a valóságtól...”¹

König Tamás és Wagner Péter építészek állandó partnerüket, Dávid Ferenc művészettörténészt kérték fel az építészettörténeti kutatáshoz. Tőle idézek: „A szegedi zsinagóga kupolával koronázott centrális jellegű épület, amelynek külső architektúráját többszörösen egymás alá rendelt változatos tömegek, s a rajnai későromán és az olasz gótika elemeiből kevert stílusú díszek jellemeznék. Világos alaptömegek sorolódnak itt a nehezen áttekinthetőség mértékéig, mintegy a túlradó szellemi gazdagság képzetét keltve, s földéldve a művészet történetének ismert fejezeit, nagy hatásait. Az épület külső megjelenésének vezérmotívuma a magas dobra állított emelt ívű kupola, széles lanternával, amely két külön emeletre tagolt. A fedés gerezdelt, gótikus mintázatú. A kor építészei számára ez a megjelenés, a nagy centrális tömbből kiemelkedő kupoláé a nagy-zsinagóga jellegzetes tömege. A közép-európai, elsősorban német és magyar zsinagógaépítészetben kialakított megoldás a zsidóság keleti eredetének megjelenítése egyfelől, s diadalarchitektúra másfelől, magába foglalva a kupolaépítés újabb kori hagyományait.”²

Dávid Ferenc felhívja a figyelmet, hogy egyidőben írták ki a szegedi és a fővárosi, lipótvárosi zsinagógapályázatot, utóbbit a Parlamenthez közeli telekre: „A budapest-lipótvárosi tervek közül több a szegedihez hasonlóan a firenzei dómkupolára visszatekintő, emelt ívű lanternás kupolát alkalmazta, épp azt, amelyet Steindl épített a parlamentre. A mindenki számára világos utalás az országgal való azonosságot, a magyar-zsidó lét diadalát fejezte ki hatásosan.”³ És valóban, Szegeden ma belépve a kupola alá, zavarba ejtő a parlamenti architektúrára és díszítő ornamentikára emlékeztető, azzal szinte vetekedő látvány.

Ugyanakkor a nagy árvíz utáni újjáépítésben megújult büszke város zsidó hívei a lokálisan átélhető egyenjogúság jegyében is megfogalmazták igényeiket: „A szegedi épületnek volt önálló mondandója is, a magyarországi zsidóságnak szóló: a hitközség a neológ zsidóság fővárosának tudta magát. A hosszú történet a két Lőw személyével világítható meg legegyszerűbben: Lőw Lipót (1811–1875) negyedszázadon át a szegedi hitközség rabbija volt, a magyar neológia legfőbb harcosa, elméleti megalapozója, az egyenjogúsításhoz vezető út kikövezője, fia Lőw Immanuel, műve folytatója, nagy hatású tanítóként s elismert tudósként a zsidóság múltjának és jelenének megjelenítője. Lőw Lipót terjesztette el Magyarországon a zsinagógai liturgia megújításának, az istentisztelet külsőleg is ünnepélyes formáinak módzatait, ő alapozta meg tudományosan a zsinagóga-épület modern elrendezésének részleteit, s ő szorgalmazta, hogy a zsinagóga-épület külső megjelenésével is hatást gyakoroljon környezetére, fejezze ki a zsidóság igényét az egyenjogúságra. (...) A gazdag halmozottságot kifejező épületkülsőhöz képest a zsinagóga belső tere fenségesen egyszerű. A látvány lényegét a négy karcsú, s igen egyszerű oszlopra állított kupola alkotja, amelynek felülete részben üveg, színes fény ömlik be rajta az isteni kinyilatkoztatás kifejezéseként. A hatalmas és szabadon lebegő szerkezet a kor építéstechnikai eszközeinek, a vasszerkezetnek és a rabcboltozatnak kiváló használatán alapul, s a tágasságot, magasságot hangsúlyozva a kor technikai tudását is fölmutatja.”⁴

Lőw Immanuel, az építető, az őtestamentumi botanika nemzetközi híru, roppant tekintélyű tudósa volt, a belső díszítőfestés és az ólomüvegalakok programjának megfogalmazásánál e kutatására alapozott: „A téma a Tóra és a hit alapjainak összefüggése, amelyet a Szentírásból vett növényornamentika keretez. A tér hangulatát (...) gazdag szimbolikájú üvegfestéssel díszített ablakok ünnepélyesen gazdag színhatása határozza meg. Az ablakok a

GENERALTERVEZŐ // GENERAL DESIGN:
KÖNIG ÉS WAGNER
 ÉPÍTÉSZEK KFT.

FELŐLŐS TERVEZŐK // LEADING ARCHITECTS:
KÖNIG TAMÁS DLA,
WAGNER PÉTER DLA

ÉPÍTÉSZEK // ARCHITECTS:
RIMELY ADÁM,
HOLTSÁG ÁGNES

TARTÓSZERKEZET // STRUCTURE:
DR. KÉZDI MIKLÓS

ÉPÜLETGÉPÉSZET // HVAC:
ERHARDT PÉTER

ÉPÜLETVILLAMOSSÁG // ELECTRICAL ENGINEERING:
TARAJ MÁRTON

KERTTERVEZÉS // GARDEN:
HOLTSÁG ÁGNES

TŰZVÉDELEM // FIRE PROTECTION:
KOVÁTS RÓBERT

MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ // ART HISTORIAN:
DAVID FERENC

TANÁCSADÓK // ADVISORS:
GAÁL ENDRE ÜVEGMŰVÉS,
RESTAURÁTOR; OSGYÁNI
VILMOS KÖSZÖBRÁSZ, RESTA-
URÁTOR

SZAKÉRTŐK // EXPERTS:
DR. KÉZDI MIKLÓS, LENKEI
ANTAL, DR. GÁLÓS MIKLÓS,
DR. SZEMEREY KIS BALÁZS,
DEVESCOVI JÓZSEF

ÉPÍTETŐ // CLIENT:
MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ
HITKÖZSÉGEK SZÖVETSÉGE

LEBONYOLÍTÓ // PROJECT MANAGEMENT:
MCMILLAN & BANETH KFT.

középkori katedrálisok liturgikusan tájolt évkörének elvei szerint ábrázolják itt a zsidó ünnepek szimbólumait.”⁵

Dávid Ferenc a belső térben egyenesen a sivatagi frigysátor szimbolikáját látja megfogalmazni. Tanulmányát az eltelt 20 év után kiegészítette, és felhívta a figyelmet Ábrahám Vera irattáros tanulmányára is.⁶ Ennek alapján az állványzat elbontása után Holtság Ágnes építész-kerttervező egy bibliai botanikuskeretet telepített az épület körüli telekre.

Az esztétikai és történeti részletek után a felújítási tervek speciális műszaki hátterét, az aktuális szakmai bravúrt, a Wagner Péter által készített, műemléki teendők műleírásának két rövid idézetével szeretném érzékeltetni: „Az íves alaprajzú átmérőjű tornyok, fiatornyok sisakszegélyei esetében a lezárásra kerülő falazott toronyalépmény és a meglévő, elkészült fémlemez peremek között időjárásálló (U. V. stabil SIKA Sikaflex kitt), képlékenyen rugalmas, színben megválasztott kitt-lezárást kell létesíteni. A kittanyag vastagsága a mindenkori hézagszélesség 70%-át nem haladhatja meg, de nem lehet kevesebb a hézagszélesség 50%-nál sem. (Ez egy pl. 30 mm-es hézagszélesség esetében 15 mm és 21 mm közötti vastagságot feltételez.) Ezt a feltételt a hézagba helyezett a hézagszélességnél legkevesebb 50%-al nagyobb átmérőjű, rugalmas, polietilén hab (PE polifoam) tömítőhurkával, mint bent maradó „zsaluzattal” lehetséges megvalósítani. Ez a „bent maradó” zsaluzat biztosítja a hézagzáró elasztó-plasztikus kittanyag hézagközép felé való vékonyodását, ezáltal a hézagperemekhez való folyamatos tapadását.” (...) „Az oszloptalpak morzsálékosan leváló részeit le kell tisztítani és román cementkötésű mészködálékos javító habarccsal kell az eredeti profil szerint javítani. A hiányzó, nagymértékben sérült, erősen lepusztult íves béléteket, oszloptalpakokat, takaró gyűrűket az eredeti (tervezett) osztásnak megfelelően, román cementtel készített dolomit adalékanyagú, öntött műkő elemekkel kell pótolni. Mintát az ép műkő elemekről kell restaurátori munkával

levenni. A felújítás befejező lépéseként a csapóesőnek leginkább kitett műkő elemek felületére páraáteresztő hidrofóbizáló réteg felhordása egyértelműen szükséges...”⁷

És volt ma is szakipar, restaurátor, akik ezt megcsinálták! Az építető egykor emléktáblára véste a művész mesteremberek és különféle szakiparosok neveit is. A felújítás megkezdése után húsz évvel, az 1999-es átfogó elemzés alapján jutott el a projekt 2018-ra odáig, hogy a rendkívül tagolt tető és külső falfelületek, a vízvezetés, a nyílások, a lábzatok és lépcsők restaurálása reményt ad arra, hogy az elvégzett roppant külső munka megvédi a további romlástól a csodálatos belsőt, a freskókat, az ólomüveg ablakokat. Ha egyszer kész lesz, a márványtábla névsorát bővíteni javaslom.

¹ Ruth Gruber Bevezető, in: Baumhorn Lipót építész, kiállítási katalógus, Zsidó Múzeum Budapest, 1998

² Dávid Ferenc: A szegei zsinagóga, dokumentáció, 1999

³ uo.

⁴ uo.

⁵ Szegő György: A szegei új zsinagóga. in: Baumhorn Lipót építész, kiállítási katalógus, Zsidó Múzeum Budapest, 1998

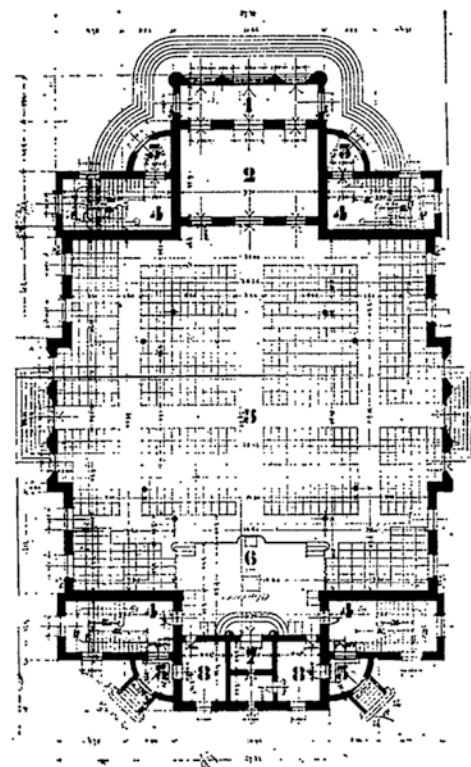
⁶ Ábrahám Vera: Löv Immanuel zsinagógaparkjának rekonstrukciója, dokumentáció

⁷ Wagner Péter: Építészeti műszaki leírás, dokumentáció, 1999, 2016

A BRAVADO OF HERITAGE PROTECTION THE FACELIFTING OF THE SYNAGOGUE IN SZEGED

There was no Crystal Night in Hungary, which means that more than 40 synagogues and ceremonial buildings designed and built by Lipót Baumhorn (1860–1932) could survive in Central Europe. The synagogues built in his age which was also the so-called golden era of architecture at the past turn of the century are gradually recognized by the generations in his wake although the buildings rapidly deteriorated as after the holocaust they suffered from the lack of their communities. They are restored one by one now in the historic area of Hungary. The most recent examples of this trend are found in Subotica (SRB) and Szeged, although the latter has been facelifted only on the exterior. The external design of the building is focussed on a leitmotif, which is an elevated arch of a dome seated on a high drum. The cupola has a wide lantern divided into two levels. The roofing is ribbed with a Gothic tracery. For the architects of the period it was a typical solution for creating the characteristic mass of the high synagogue to set a dome rising from the central block. Its commissioner had all the names of the artists, the artisans and craftsman carved into a memorial tablet. Some twenty years after the start of the restoration, in 2018 the project got to the stage when the highly articulated roof and exterior wall surfaces, the drain and sewage system, the openings, the plinths and the stairways were completely facelifted according to the comprehensive surveying analysis made in 1999. This gives grounds for hope that the enormous works on the exterior shall protect the marvellous interiors graced by magnificent frescoes and stained glass windows from further deterioration.

AZ EREDETI ALAPRAJZ KÓPIÁJA

A szabadkai zsinagóga méltó párja lett a Baumhorn-féle szegedi templomnak, a budapesti Dohány utcai zsinagóga után Európa második legnagyobb zsidó imahelye. Az 1948 után többféle használatnak kitétt, majd elhagyott épület felkerült Európa legveszélyeztetettebb kulturális örökségeinek listájára. A 90-es évek vége óta elhúzódozó rekonstrukciója 2018 nyarán fejeződött be, a város, a tartomány, a szerb állam, amerikai zsidó szervezetek és a magyar kormány közös támogatásával. Felújításáról következő lapszámunkban számolunk be, most az épület átadásakor született méltatásból közlünk részleteket – a szerk.

„Komor és Jakab építésszek modernnek, a »magyarok« gárdájának vezérkarában vannak, és a magyarság művészi elvének az ország minden vidékén csinálnak propagandát építkezéseikkel, pályaterveikkel. Nálunk is, íme, megteremtették az első magyar stílusú zsidó templomot, s nincs szemlélő, aki e törekvést az épületről azonnal le ne olvasná. Magyarul beszél az épületnek minden része, külseje, belseje egyaránt. Művészi elvük érvényesítése közben egy óriási nehézséggel kellett küzdeniük, a pénzsűkével. De megmutatták, hogy az aránylag kevés pénzből is lehet szívhez szólót, újat, művészi magyart készíteni.

A templomban mintegy 850 férfi és 550 női (karzati) ülés van; négy lépcsőházzal, előcsarnokkal és sekrestyével ellátva. A zsidó templom karakterisztikuma a középső kupola. Miután a nappali világosságnak tökéletesnek kell lennie, a nagy szélességben átfedett teret legjobban a középső kupola ablakain beözönlő fényvel lehet megvilágítani, viszont nincs indokolva a magasan kiemelkedő tornyok építése, amelyekkel sok helyen találkozunk, mintegy imitálva a keresztény jellegű harangtornyot vagy a mohamedán minaretet. A szabadkai templom tervezői nem is tulajdonképpen tornyokat építettek a négy sarokra, hanem a tagozást kiemelő óra elhelyezésére alkalmas támasztópilonokat, amelyekhez képest a hatalmas kiemelkedő kupola dominál.

(...) A belső imatér alaprajza négyzetből indul ki, amelynek minden oldala 5 méter, s ennek területén áll a nyolc oszlop, amelyek a kupolát tartják. A bejárat és vesztibül fölötti tér a női karzat területét növeli, az oltár fölött pedig kórus van, igen szép orgonával. Külseje, belseje egyaránt meglepi a szemlélőt, mert minden részében új. (...) Új szerkezeti anyagnak kell, hogy új forma feleljen meg, nem lehet, nem szabad a régi kaptafára húzni az új konstrukciókat. Itt van a rabic-féle szerkezet, egy könnyű vasdrótfonattal és gipsszel készített befödő réteg; ebből készült a templom egész mennyezete, boltozata. Ezt a könnyű szerkezetet ma már minden modern épület nagy csarnokainak befödésére használják, mert lehetségessé teszi, hogy bárminő nagy szélesség olcsón, aránylag nem vastag falak felhasználásával födessék át. (...) Az egész belső tér egy stilizált lombsátor. Ma még, hogy a végleges festés előtt, csak ideiglenesen van bemeszelve, m a hatás nem ítéhető meg, teljesen, de már így is látható a ritmikusan visszatérő lombfüzérek és virágok kellemes harmóniája. Emberi vagy állati alakokkal nem lehet ornamentálni, mert ezt tiltja a zsidó vallás; annál dúsabb a virágdísz. Az oszlopokon, íveken levéldísz kúszik fel, a karzat mellvédje gazdagon díszített virágos felület, a karzat alját szép, ritmusos vonalakkal csipkézték a tervezők...”

(Az új zsidó templom. Bácskai Hírlap, 1902. szeptember 30.)